

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/25, p. 467-490

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12320>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM –
Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU

This article was checked by iThenticate.

TÜRKÇE SES BİLGİSİNDE “ÜNSÜZ BENZEŞMESİ OLAYI”NIN ÖĞRETİMİ ÜZERİNE*

Fevzi KARADEMİR**

ÖZET

Geleneksel Türkçe dil bilgisi öğretimi, ses bilgisi, biçim bilgisi, sözcük bilgisi (sözcük türleri) ve söz dizimi olmak üzere başlıca dört bölümde gerçekleştirilmektedir. Ses bilgisi bölümünün önemli konularından biri de ses olaylarıdır. Ses olayları, ünsüzlerle ilgili ses olayları ve ünlülerle ilgili ses olayları olmak üzere iki başlıkta değerlendirilir. Ünsüzlerle ilgili ses olaylarından biri de ünsüz benzeşmesidir. Ünsüz benzeşmesinin öğretimi, ilk ve orta öğretimde Türkçenin seçimlik alomorfaları üzerinden yapılmaktadır. Bu yaklaşıma göre; Türkçede “ç, f, h, k, p, s, ş, t (Fıstıkçı Şahap)” ünsüzlerinden biri ile biten bir sözcükten sonra “b, c, d, g” ünsüzlerinden biriyle başlayan bir ek getirildiğinde bu ünsüzler sert karşılıkları olan “p, ç, t, k” ünsüzlerine dönüşür. Bu olaya *ünsüz benzeşmesi* denir. Söz konusu yaklaşıma yaygın olarak akademik dil bilgisi eserlerinde/öğretiminde de rastlanır.

Türkçenin eklerini aslen ötümlü sayan bu yaklaşım, eş zamanlı dil bilgisi öğretimi açısından sorunludur. Zira bu yaklaşıma göre, söz konusu ekler, kelimelere önce ötümlü biçimleri ile gelmekte, daha sonra bu ötümlü biçimler geldikleri kelimelerin son sesine benzeyerek ötümsüzleşmektedir. Başka bir ifadeyle, sözcüğün sonundaki sert ünsüz, ekin başındaki yumuşak ünsüzü kendisine benzeterak ötümsüzleştirmekte, böylece yakın, ilerleyici bir ünsüz benzeşmesi olayı gerçekleşmektedir. Böyle dolaylı bir işlemi, dilin/dil kullanıcısının az çabayı yeğleyen tabiatı ile telif etmek kolay görünmemektedir.

Bize göre, burada aynı ortamı paylaşan seslerin birbirini etkilemesinden kaynaklanan bir ses benzeşmesi olayı (**çember**>**çember**, **etmek**>**ekmek**) değil, dil kullanıcısının, ana dilinin sistemine ilişkin zihinsel kodlarından hareketle uygun olan sesleri tercih etmesi durumu söz konusudur. Bu durum sadece ünsüzlerin değil, ünlülerin de dizilişinde gözlenmektedir. Şayet ünsüz uyumları benzeşme olayı olarak adlandırılırsa o zaman bütün ünlü uyumlarının da (kalınlık-

* Bu yazının özü, 20-23 Nisan 2017 tarihinde Roma’da gerçekleştirilen 3. Uluslararası Dil Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu’nda (ISLET-2017) bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: karademir73@gmail.com

incelik/artlık-önlük; düzlük-yuvarlaklık/dudak uyumları) ses benzeşmesi olayı olarak sunulması gerekecektir. Oysa ses uyumu ile ses benzeşmesi nüanslı kavramlardır. Ses uyumları birer olgu iken ses benzeşmeleri birer olaydır. Her ses benzeşmesini aynı zamanda bir ses uyumu olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak bütün ses uyumlarını ses benzeşmesi olayı olarak değerlendirmek bizce doğru bir yaklaşım değildir.

Türkçenin eklerini aslen ötümlü sayan yaklaşımı art zamanlı bilgilere göre izah etmek de kolay değildir. Zira kaynaklar, mevcut eklerdeki çok şekilliliğin Türkçenin son devirlerinde ortaya çıktığını, ünsüz benzeşmesine/sertleşmesine örnek olarak gösterilen c'li eklerin son dönemlere kadar uzun müddet sadece ç'li olarak kullanıldığını bildirmektedir.

Çalışmada, akademik kaynaklar ile Milli Eğitim kaynaklarında konunun ne şekilde ele alındığı tanıklandıktan sonra öğretimine ilişkin öneride bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: ses olayları, ünsüz benzeşmesi, ünsüz uyumu.

ON TEACHING "CONSONANT ASSIMILATION" IN PHONETICS IN TURKISH LANGUAGE

ABSTRACT

Traditional Turkish Language grammar teaching is carried out under four chapters; namely, phonetics, morphology, lexicology (word class), and syntax. One of the most important subjects of the chapter called phonetics is sound changes. Sound changes are assessed under two headers which are sound changes related to consonants and sound changes related to vowels. One of the sound changes related to the consonants is consonant assimilation. Teaching of consonant assimilation is carried out through optional allomorphs of Turkish in primary and secondary education. According to this approach, when an affix starting with consonants "b, c, d, g" is attached at the end of a word ending with one of the consonants "ç, f, h, k, p, s, ş, t (Fıstıkçı Şahap)" in Turkish, those consonants are transformed into consonants "p, ç, t, k" which are their strong counterparts. This change is called *consonant assimilation*. The abovementioned approach is commonly seen in academic grammar works/teaching.

This approach which originally considers the affixes of Turkish Language voiced is problematic in terms of simultaneous teaching of grammar. According to this approach, the mentioned affixes are attached to the words in their voiced forms and, then, these voiced forms become unvoiced by being assimilated by the last voice of the word. In other words, strong consonant at the end of the word assimilates the soft consonant at the start of the affix and makes it unvoiced and, thus, juxtapositional and progressive consonant assimilation appears. It does not seem easy to reconcile such an indirect process with the nature of the language/language user tending to prefer less effort.

Turkish Studies

In our opinion, it is not a sound assimilation arising out of interactive effect of the sounds sharing the same environment (çenber>çember, etmek>ekmek) but the preference of the language user for sounds in harmony by moving from his/her cognitive codes regarding to the system of his/her mother tongue. It is not observed in strings of only consonants but also vowels. If consonant harmonies are called assimilation, it shall be required to refer all vowel harmonies (back-front/dark-slender; unrounded-rounded/labialization) as sound assimilation. In fact, sound harmony and sound assimilation are the concepts which have nuance. While sound harmony is a matter of fact, sound assimilation is an event. It is possible to consider every sound assimilation as a sound harmony. However, in our opinion, it is not a correct approach to refer all sound harmonies as sound assimilation.

It is not easy to explain the approach which considers the affixes of Turkish Language voiced according to the diachronic information. Sources show that multi-formation in current affixes has appeared in the recent periods of Turkish Language and the affixes with "c" which are shown as an example to consonant assimilation/stiffening had been used only with "ç" for a long time.

In this study, after it is shown how the subject is approached in academic and National Education sources, recommendations related to its teaching are made.

STRUCTURED ABSTRACT

Traditional Turkish Language grammar teaching is carried out under four chapters; namely, phonetics, morphology, lexicology (word class), and syntax. One of the most important subjects of the chapter called phonetics is sound changes. Sound changes are assessed under two main headers which are sound changes related to consonants and sound changes related to vowels. One of the sound changes related to the consonants is consonant assimilation. Teaching of consonant assimilation is carried out through optional allomorphs of Turkish in primary and secondary education. According to this approach, when an affix starting with strong consonants "b, c, d, g" is attached at the end of a word ending with one of the consonants "ç, f, h, k, p, s, ş, t (Fıstıkçı Şahap)" in Turkish, those consonants are transformed into consonants "p, ç, t, k" which are their strong counterparts. This change is called *consonant assimilation*. The abovementioned approach is commonly seen in academic grammar works/teaching.

This approach which originally considers the affixes of Turkish Language voiced is problematic in terms of simultaneous and diachronic teaching of grammar. The abovementioned problem is discussed in this article. Therefore, firstly the data compiled from the related sources were evaluated and then the conceptual framework of the consonant assimilation phenomenon was tried to be shown.

1. Process of Consonant Assimilation in Sources

In the sources, the consonant assimilation is given under general titles covering the vowels such as *assimilation*, *harmony etc.* and/or special titles such as *consonant assimilation*, *consonant harmony*.

There is no obvious difference in the definition of the assimilation between the sources at first glance. The fact that one of the voices in the same language become similar to another voice in various ways or is transformed into it is called assimilation. Assimilation is called *vowel assimilation* if happens in vowels, *consonant assimilation* if happens in consonants, and *vowel-consonant assimilation* if happen in vowels and consonants. However, in the details of the definitions, there are differences which affect the teaching of the subject in sampling and classification.

2. Consonant Harmony and Consonant Assimilation in Terms of Conceptual Frameworks

It can be said that there is a complete contradiction in terms in the use of terms of harmony and assimilation in the teaching of Turkish Language grammar. Some sources have determined these two terms as nuanced concepts and described them with different examples. Some other sources have regarded assimilation and harmony as two different titles and synonyms and explained them with almost the same examples. On the other hand, some sources reduced the subject to the assimilation and referred the term of assimilation for the term of harmony. Therefore, these sources assessed the assimilation examples related to the general voice order of Turkish Language under the title of *harmony rule* with the simultaneous and diachronic harmony examples. In sources for primary and secondary education, the term of harmony was discussed in rather narrow point of view and the subject was discussed through the optional allomorphs under the titles of consonant assimilation, consonant strengthening, and rarely consonant harmony by disregarding the vowel assimilations and typical consonant assimilation examples.

Discussion

Sound harmony and sound assimilation are the concepts which have nuance. While sound harmony is following of sounds with same or similar character each other, assimilation is the fact that one of the sounds sharing the same context become similar to another sound or transformation into it in use.

In sound order of Turkish Language, front vowels are followed by front vowels (Example: kalınlık) and back vowels are followed by back vowels (Example: incelik). Unrounded vowels are followed by unrounded vowels (Example: açıklayıcı) and rounded vowels are followed by rounded or unrounded wide vowels (Example: okuyan). This fact shows that there is a harmony between vowels in Turkish Language. For the first of these harmonies, the term of palatal harmony is used and for the second, the term of labial harmony is used.

Similarly, there is a harmony between the consonants in the Turkish sound order. In lexicalising and functioning of the works, bases ending with strong consonants are followed by affixed starting with

strong consonants (balık+çı, tut-tu) and the words ending with soft consonant are followed by affixes starting with soft consonant. Since soft consonants such as l, m, n, r, and y do not have strong counterparts, these consonants may be followed by strong or soft consonants.

Also, it is possible to mention a harmony between some vowels and consonants. While velic vowels and consonants follow each other (**kas**, **gaga**), front palate vowels and consonants also follow each other (**ek**, **gelir**).

Although it is known that the same course has not been followed from the past to the day, it is a fact accepted by many researchers that these harmonies are the nature of the Turkish Language today.

The effort to ease the articulation for the language user lies behind the facts that various micro linguistic units such as allophanes and allomorphs and harmonies and assimilations arising out of their relations happen.

Language user removes the roughnesses hardening the articulation in the established structures and prefers those in harmony while lexicalizing the units. When assessed in this respect, the following distinctions are drawn attention between assimilation and harmony: While sound harmony is a matter of fact, sound assimilation is an event. When the same event become continuous and systematic between the same sounds, it becomes its nature but a topical event. It is possible from this respect to assess the vowel and consonant harmonies as the natural sound features of the language, basis of which is established by diachronic assimilations. Accordingly, it is possible to consider every sound assimilation as a sound harmony. However, in our opinion, it is not a correct approach to refer all sound harmonies as sound assimilation. When materialized, word formats of *anladım>annadım*, *olmazsa>olmassa-* must be assessed as assimilation and word formats of *gitti*, *geldi* must be assessed as harmony. If all diachronic assimilation examples which have been completed in the history and have become systematic today are assessed as assimilation event, then all word units and word formats in Turkish Language must be shown as examples for assimilation. It is not seen as a discussable subject how shall one teach uncountable number of diachronic component.

Overall conclusion:

According to the data obtained in the research, there are different and significantly contradictory approaches in definition, compilation, and exemplification of sound harmony and sound assimilation in general and specifically consonant assimilation in Turkish Language. It is possible to list those attracting attention:

1. In definitions, the conceptual distinctions of *assimilation* and *harmony* terms have not been given sufficient attention, with the exception of some, the vast majority of researchers have not shown a clear stance for that these concepts are the same or separate.

In some definitions of similarity, the use of *yakın* and *komşu* words as antonyms to the concept of *yan yana*, and synonym to the word of

uzak (assimilation) to which they are antonymous contradicts the meaning of the mentioned words.

Since it does not include the progressive and distant assimilation examples that Up-to-Date Turkish Dictionary which is common reference point limits the assimilation to effect of the second sound on the first sound, it does not match up with the current teaching method of the subject.

2. Extreme approaches have been shown in terms of the content of the assimilation and while some academic source, except some exceptions, assess all sound events within the scope of assimilation, primary and secondary Turkish Language sources limited assimilation to that basis ending with strong consonants are followed by allomorphs starting with strong consonants.

The most controversial approaches in this regard are exhibited in relation to the sound event known as consonant softening. While some academic sources evaluate consonant softening as assimilation (vowel-consonant assimilation), primary and secondary education Turkish Language sources assess it consonant softening opposite to the consonant strengthening/assimilation.

3. A collectivist approach has mostly been followed in exemplification made for assimilation/consonant assimilation and harmony examples based on allomorph choices (*av+ca, ev+den, ağaç+ta, sabah+tan*) and assimilation examples in spoken language not included in written language (*gitsin>gissin, sonra>sonna, şemsiye>şemşiye*) and diachronic assimilation examples in written language (*sekiz + on>seksen, , etmek>ekmek*) are given together.

Recommendations:

1. For good the teaching of consonant assimilation in teaching of phonics, the definitions and classifications related to the subject should be observed and the limits of the terms of harmony and assimilation should be defined.

2. The relevance of the sound event known as *consonant softening* should be discussed and the information on the topic in primary and secondary education should be harmonized with higher education by determining this sound event.

3. When the consonant assimilation is exemplified, collectivist approach must be abandoned and completed diachronic changes, changes in spoken language, and changes in written language must be assessed in different categories.

4. Examples based on allomorph choices must be presented as *consonant harmony* not as *consonant assimilation*. If consonant assimilation is to be thought in primary and secondary education, the topic must be done so through simultaneous real harmony examples.

Keywords: sound changes, consonant assimilation, consonant harmony.

Giriş

Geleneksel Türkçe dil bilgisi öğretimi, ses bilgisi, biçim bilgisi, sözcük bilgisi (sözcük türleri) ve söz dizimi olmak üzere başlıca dört bölümde gerçekleştirilmektedir. Ses bilgisi bölümünün önemli konularından biri de ses olaylarıdır. Ses olayları, ünsüzlerle ilgili ses olayları ve ünlülerle ilgili ses olayları olmak üzere iki ana başlıkta değerlendirilir. Ünsüzlerle ilgili ses olaylarından biri de ünsüz benzeşmesidir. Ünsüz benzeşmesinin öğretimi, ilk ve ortaöğretimde Türkçenin seçimlerlik alomorfları¹ üzerinden yapılmaktadır. Bu yaklaşıma göre; Türkçede sert ünsüzlerden biri (**Fıstıkçı Şahap**) ile biten bir sözcükten sonra “b, c, d, g” ünsüzlerinden biriyle başlayan bir ek getirildiğinde bu ünsüzler sert karşılıkları olan “p, ç, t, k” ünsüzlerine dönüşür. Bu olaya *ünsüz benzeşmesi* denir. Söz konusu yaklaşıma yaygın olarak akademik dil bilgisi eserlerinde/öğretiminde de rastlanır.

Türkçenin eklerini aslen ötümlü sayan bu yaklaşım, gerek eş zamanlı gerekse art zamanlı dil bilgisi öğretimi açısından sorunludur. Bu yazıda söz konusu sorun işlenmiştir². Bunun için öncelikle, konuyla ilgili kaynaklardan derlenen veriler değerlendirilmiş, daha sonra ünsüz benzeşmesi olayının kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır.

1. Ünsüz Benzeşmesinin Kaynaklarda İşlenişi

Genel Türkçe sözlükler³, dil bilgisi/dil bilim terim sözlükleri⁴, genel gramer eserleri⁵, ses/ses ve şekil bilgisi eserleri⁶, konuyla ilgili tezler⁷ ve bilimsel makaleler⁸, ilk ve ortaöğretim Türkçe ders kaynakları “öğrenci çalışma kitabı ve/veya öğretmen kılavuz kitapları, yardımcı ders kaynakları”⁹ gibi birçok kaynakta doğrudan veya dolaylı olarak ünsüz benzeşmesi olayı ile ilgili tanım ve örneklere rastlamak mümkündür.

Kaynaklarda, ünsüz benzeşmesi olayı; *benzeşme*, *uyum* gibi ünlüleri de kapsayan genel başlıklar ve/veya *ünsüz benzeşmesi*, *ünsüz uyumu* gibi özel başlıklar altında işlenmiştir. Bu başlıklar için yapılmış birbirinin tekrarı veya birbirinden az farklı çok sayıdaki tanım ve açıklamayı burada sıralamak çalışmamızın amacına hizmet etmeyeceğinden söz konusu açıklamalarda dikkat çeken hususlar özet olarak sunulacaktır.

Benzeşmenin tanımı konusunda kaynaklar arasında ilk bakışta belirgin bir fark gözlenmemektedir. Aynı dil birliği içinde bulunan seslerden birinin çeşitli yönlerden diğer bir sesle

1 Bacanlı, “Türk Dillerinde Alomorfi Koşullanması” adlı çalışmasında *alomorf* terimine şöyle açıklık getirmektedir: Gramerin anlamlı en küçük birimleri olan morfepler, soyut bir nitelik taşırlar. Onların yüzeyde somut nitelik kazanmış tek görünümü varsa morf, eğer birden fazla görünümü varsa her birine alomorf denir. Alomorf sayısı değişkendir. Örneğin, Türkiye Türkçesinde bulunma hali morfeminin +da/+de, +ta/+te şeklinde dört, 3. şahıs bildirme ekinin ise +dır/+dir, +dur/+dür, +tır/+tir, +tur/+tür şeklinde sekiz alomorfu bulunur. Morf ve alomorf terimleri genellikle ve ilk olarak ekleri ve onların alt biçimlerini akla getirmekle birlikte isim, zamir, sıfat gibi bağımsız veya fiil gibi bağımlı sözcüksel morfeplerin de alomorfları olabilir. Örneğin, Türkçede ev (bağımsız ve anlamsal) sözcüksel morfeminin tek bir morfu vardır ve hiçbir koşulda gövde değişmez: /ev/. Ancak, de-(mek) ve kanat sözcüksel morfepleri farklı çekim ortamlarında birden fazla alomorfla temsil edilir: de-di, de-se, de-yip, di-yen, di-yecek; kanat+lar, kanat+ta, kanad+ım, kanad+ın vb. Dolayısıyla, Türkçedeki bu sözcüksel morfeplerin sırasıyla /de-/ ve /di-/, /kanat/ ve /kanad/ şeklinde ikişer alomorfu bulunur. (2014: 14).

²Türkçe ses bilgisi öğretiminde, tanım ve tasniflerle ilgili çok sayıda sorunlu yaklaşımın bulunduğu çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Örnek olarak bk. Coşkun, 2007; Efendioğlu ve İşcan, 2010; Karademir, 2012; Sultanzade, 2014.

³ bk. <http://www.tdk.gov.tr>; <http://www.kubbealtilugati.com>; <http://www.dildernegi.org.tr>

⁴ bk. Hatiboğlu, 1969; Topaloğlu, 1989; Vardar vd., 1998; Korkmaz, 2003; İmer vd., 2011; Karaağaç, 2013; Yılmaz, 2014.

⁵ Gencan, 1979: 52; Ergin, 1985: 53 vd.; Koç, 1996: 114, 617; Ediskun, 1999: 81 vd.; Güneş, 2002: 54 vd.; Banguoğlu, 2003: 78; Eker, 2006: 292, 310; Özçelik ve Erten, 2011: 53 vd.; Balyemez, 2016: 18.

⁶ Demircan, 2009: 71; Karaağaç, 2010: 117; Coşkun, 2015: 59; 120; Öztürk vd., 2005: 50; Vural ve Böler, 2011.

⁷ Develi, 1993; Sarı, 1994; Sezer, 2012.

⁸ Köseraif, 1945; Caferoğlu, 1958; Mansuroğlu, 1959; Sultanzade, 2014.

⁹ Komisyon, 2013: 63-79; Tetik vd., 2016: 198; <http://ders.eba.gov.tr> (Vitamin 6. Sınıf Ses Bilgisi)

benzer duruma gelmesi veya ona dönüşmesi, kaynaklarca benzeşme olarak adlandırılmıştır. Benzeşme; ünlüler arasında gerçekleşiyorsa *ünlü benzeşmesi*, ünsüzler arasında gerçekleşiyorsa *ünsüz benzeşmesi*, ünlülerle ünsüzler arasında gerçekleşiyorsa *ünlü-ünsüz benzeşmesi* olarak değerlendirilmiştir.

Ancak tanımların detaylarında, örneklendirme ve tasniflerde konunun öğretimini de etkileyecek kimi farklılıklar gözlenmektedir. Bu farklılıkları şöyle örneklendirmek mümkündür:

a. Tanımlardaki farklılıklar:

Kimi tanımlarda benzeşen seslerin dil birliği içindeki konumlarına işaret edilmezken (bk. <http://www.dildernegi.org.tr>) kimilerinde edilmiştir. Tanımlarında benzeşen seslerin konumlarına işaret eden kaynakların konum eksenli kavram seçimleri şu örneklerde olduğu gibi farklılıklar arz etmektedir: “**yan yana** düşen sesler arasında” (<http://www.tdk.gov.tr>), “**yan yana** veya **birbirine yakın** sesler arasında” (<http://www.kubbealtilugati.com>; Topaloğlu, 1989: 39), “**yan yana** veya **aralıklı duran** sesler arasında”, “**yan yana** iki ünsüz bulunan yerlerde, **komşu** kelimelerin son ve ön sesleri arasında” (Korkmaz, 2003: 41, 231), “sözcük içindeki **yakın** veya **uzak** sesler arasında” (Yılmaz, 2014: 21), “**uzak** veya **komşu** ünsüzler arasında...” (Coşkun, 2015: 69-71)...

Bu nüanslı kullanımlar ilk bakışta önemsiz gibi görünse de konunun öğretimi açısından önemlidir. Çünkü bir sonraki adımda, benzeşen seslerin konumlarına, yakınlık-uzaklık derecelerine göre benzeşme olayı türlere ayrılmakta, *yakın benzeşme* ve *uzak benzeşme* olmak üzere iki farklı benzeşme türü belirlenmektedir.

Dolayısıyla yukarıdaki tanımların bazılarına göre, yan yana sesler arasındaki benzeşme *yakın*; yakın sesler arasındaki benzeşme de *uzak benzeşme* olmaktadır (bk. <http://www.kubbealtilugati.com>; Topaloğlu, 1989: 39).

“Yakın” kavramı gibi “komşu” kavramı da kimi araştırmacılar tarafından “uzak” manasıyla kullanılmıştır. Konuya açıklık getirmek için şu iki açıklamayı karşılaştıralım:

“Benzeşme, *yan yana bulunan sesler arasında olabildiği gibi, komşu sesler arasında da görülür*” (Korkmaz, 2003: 41).

“Ünsüz benzeşmesi, *uzak veya komşu ünsüzlerin, ağız yolu, burun yolu, tonluluk, tonsuzluk, patlayıcılık, sızıcılık, akıcılık, boğumlanma yerleri gibi bakımlardan birbirlerine benzer duruma gelmeleridir.*” (Coşkun, 2015: 69).

Görüldüğü üzere; Korkmaz ile Coşkun, “komşu” kavramını karşıt anlamlarda kullanmışlardır. Korkmaz’ın açıklamasına göre, komşu sesler arasındaki benzeşme, uzak benzeşmeye karşılık gelirken; Coşkun’unkine göre, aynı olay, yakın benzeşmeye denk gelmektedir.

Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlük’üne ait şu tanımında ise başka eserlerden farklı olarak, benzeşme olayı, yakın ve gerileyici benzeşme türlerine hasredilmiş, uzak ve ilerleyici benzeşme türleri dışarda bırakılmıştır: “**benzeşme**: Kelime içinde, **yan yana düşen iki sestem birinci sesin ikincisinin etkisiyle değişmesi, dönüşme, asimilasyon**: yurt-daş> yurttaş, çarşamba> çarşamba, o + bir > öbür gibi.” (<http://www.tdk.gov.tr>, 2017).

b. Örneklendirmelerdeki farklılıklar:

Ulaşabildiğimiz kaynakların büyük çoğunluğu toptancı bir yaklaşım sergilemiş, alomorf seçimine dayalı uyum örnekleri ile yazı diline geçmemiş günlük konuşmalardaki benzeşme örneklerini ve yazı diline geçmiş art zamanlı benzeşme örneklerini bir arada vermişlerdir (bk. Hatiboğlu, 1969: 18; Gencan, 1979: 52; Ergin, 1985: 52; Topaloğlu, 1989: 39; Koç, 1996: 607-619; Vardar vd., 1998: 42; Ediskun, 1999: 81; Banguoğlu, 2003: 78; Öztürk, Erol vd., 2005: 50; Eker,

2006: 291-310; Demircan, 2009: 71; Karaağaç, 2010: 65, 2013: 189, 839; Vural ve Böler, 2011: 120; Yılmaz, 2014: 21; <http://www.tdk.gov.tr>; <http://www.dildernegei.org.tr>; <http://www.kubbealtilugati.com>).

Söz konusu kaynaklardan derlediğimiz benzeşme örneklerinden bazıları aşağıdaki gibidir:

ağaç+da>ağaçta, ak+ca>akça, av+cı, bal+cı, bil-gi, barış+dan>barıştan, bas-gı>baskı, baş+ga>başka, bıç+gın>bıçkın, coş-gun>coşkun, çalış-gan>çalışkan, dış+ci>dışçı, gel-miş-dir>gelmiştir, git-di>gitti, gör-dünüz, sabah+dan>sabahtan, süt+cü>sütçü, tabak+da>tabakta, üç+de>üçte, yok+dur>yoktur, yurt+daş>yurttaş, anbar>ambar, ben>men, binmek>minmek, biş>miş, boynuz>moynuz bunlar>bunnar, çarşanba>çarşamba, eczacı>ezzacı, eşya>eşşa, etmek>ekmek, evden, gitsin>gissin, iğne>inne, isbat>ispat, kanbur>kambur, karanlık>karannık, künbet>kümbet, müsbet>müspet, olmazsa>olmassa, penbe> pembe, sekiz + on>seksen, sonra>sonna, sümbül>sümbül, şemsiye>şemşiye, taraftar>tarafdar, yalnız>yannız, yanlış>yannış, yatsı>yassı...

Az sayıdaki kaynak ise, bu konuda ayırma gitmiş, alomorf seçimine dayalı örnekleri benzeşme başlığında değil, uyum (ses uyumu/ünlü uyumu/ünsüz uyumu) başlığında vermişlerdir. Örneğin, Korkmaz, *anla->anna-, bunlar>bunnar, cünbüş>cümbüş, çenber>çember, defter>tefter, gitsin>gissin, Hatice>Hacca, kalmazsa>kalmassa, nişanlı>nişannı, onbir>ombir, tarla>talla, türlü>tüllü, yatsı (<yat-sığ)>yassı “yassı namazı”, zenginlik>zenginnik* gibi örnekleri *benzeşme/ünsüz benzeşmesi* başlıklarında; *atki (<at-ki), avcı (<av+cı), avdan (av+dan, sargı (<sar-gı), sucu (<su+cu), sudan (<su+dan), geçti (<geç-ti)* vb. örnekleri ise *ünsüz uyumu* başlığında vermiştir (2003: 41, 232).

Güneş (2002: 54-65), Özçelik ve Erten (2011: 51-60), Coşkun (2015) gibi araştırmacılar da benzer tutum sergilemiş, alomorf seçimine dayalı örnekleri benzeşme başlığında değil, uyum (ses uyumu/ünlü uyumu/ünsüz uyumu) başlığında göstermişlerdir.

c. Tasniflerdeki farklılıklar

Genelde benzeşme, özelde ünsüz benzeşmesi ile ilgili yaygın tasnif/adlandırma şöyledir:

1. Benzeşmenin yönü bakımından:

- a. İlerleyici benzeşme: anlatmak>annatmak
- b. Gerileyici benzeşme: çarşanba>çarşamba¹⁰

2. Benzeşmenin konumu/ yeri bakımından:

- a. Yakın benzeşme: yatsı>yassı
- b. Uzak benzeşme: etmek>ekmek

3. Benzeşmenin gerçekleştirilme derecesi/ güç ve sınırı bakımından:

- a) Tam/tüm benzeşme: yanlış>yannış

b. Yarım benzeşme: anbar>ambar (Yılmaz, 2014: s. 21; Karaağaç, 2010: 65-67; 2013: 189-190; 839; İmer vd., 2011; Güneş, 2002: 54-55; Vural ve Böler, 2011: 120-123; Özçelik ve Erten, 2011: 53).

¹⁰ Kaynakların *gerileyici benzeşme* örneği olarak verdikleri *çarşanba>çarşamba* değişimini, Karaağaç, üç eserinde de *ilerleyici benzeşme* örneği olarak göstermiştir (2010: 66; 2012:122; 2013: 190).

Öztürk ve arkadaşları, yukarıdaki yaygın tasniften farklı olarak, seslerin boğumlanma noktası ve tarzı gibi özellikleri esas alarak şu sınıflandırmayı yapmışlardır:

1. *Ton benzeşmesi*: çd>çt: üç+de>üçte, kd>kt: tabak+da>tabakta, şd>şt: barış+dan>barıştan, hd>ht: sabah+dan>sabahtan

2. *Boğumlanma noktası benzeşmesi*: nb>mb: anbar>ambar, şy>şş: eşya>eşşa

3. *Ses yolu benzeşmesi*: ts>ss: yatsı>yass, d>nd: şimdi>şindi

4. *Hava yolu benzeşmesi*: nr>nn: sonra>sonna, ğn>nn: iğne>inne (Öztürk, Erol vd., 2005: 50-51).

Demircan, *Benzeşmeler* genel başlığında **a. Yalnızca ünlüleri etkileyen değişmeler¹¹, b. Yalnızca ünsüzleri etkileyen değişimler, c. Hem ünlüleri hem de ünsüzleri etkileyen değişimler¹²** olmak üzere üç alt başlık belirlemiş, başka kaynaklarda benzeşmeden ayrı olarak işlenen konuları da bu başlıklarda toplamıştır. Araştırmacının, *Yalnızca ünsüzleri etkileyen değişimler* başlığında verdiği bilgiler özetle şöyledir: **ötümsüzleşme** (yaz-sın>yassın, göztepe>göstepe), **ötümlüleşme** (tatı>tadı, kap+ın>kabın), **ötüm uyumu** (iş+çi, git-ti), **üfleme¹³** (pay>phay, tay>thay), **çıkış yeri benzeşmesi** (penbe>pembe, komşu>komşu), **çıkış biçimi benzeşmesi** (günlük>günnük, kerli ferli>kelli fellı) (2009: 71-84).

Klasik tasniften farklı bir tasnif ortaya koyanlardan biri de Coşkun'dur. Coşkun, benzeşme ile uyumu ayrı başlıklarda işlemiş, ünsüz benzeşmesi olarak belirlediği muhtelif örnekleri şöyle sınıflandırmıştır:

1 *Tonlulaşma yoluyla benzeşme*: gör<kör, gergedan<Far. kergedan, de-<te (te-di), deniz<teñiz, zımpara<Far. sunpare, muzdarip<Ar. muztarib, ağaca<ağaça, kitaba<kitapa (ünlü, ünsüz uyumu)...

2. *Tonsuzlaşma yoluyla benzeşme*: çift<Far. cuft, lehçe<Ar lehce, şüphe<Ar. şubhe, testi<Far. destî, taraftar<Ar. taraf+Far. dar...

3. *Akıcılaşma yoluyla benzeşme¹⁴*: ayak<adak, ayır-<adır-, kuyu<kudug, iye<idi, kuyruk<kuduruk

4. *Sızıcılaşma yoluyla benzeşme¹⁵*: çavuş<çavış<çabiş, yavuz<yabız, yalvar-<yalbar-, hani<hanı<kanı, hoşaf<hoşab

5. *Patlayıcılaşma yoluyla benzeşme*: karpuz<harpuz<Far. harbuz, çeltik<Far. seltuk, kispet<Ar. kisvet

6. *Dudaksıllaşma yoluyla benzeşme*: imbik<Ar. inbik, zambak<Ar. zanbak, sümbül<Far. sunbul

¹¹ Demircan'ın *Yalnızca ünlüleri etkileyen değişmeler* başlığında işlediği konular şunlardır: genişleme (bağır>bağar), darlaşma (arıyor>arıyor), yuvarlaklaşma (sormuyor>sormuyor), genizsileşme (sañki, hañgi), ünlü kısalması (dağ>da), ünlü kaynaşması (baba adı>ba-ba:-dı), kayan ünlüleşme (sürü+ile>sü-rü+?i-le>sü-rüy-le) (2009: 71-84).

¹² Demircan, *Hem ünlüleri hem de ünsüzleri etkileyen değişimler* başlığında şu konuları işlemiştir: *Ünlü uyumu, Ünsüz Uyumu; Ünsüz-Ünlü Uyumu* (2009: 71-84).

¹³ Demircan, "Üfleme"yi şöyle açıklamıştır: "Ötümsüz, patlamalı ünsüzleri sözcük ya da hece başında çok kısa bir üfleme (aspiration) izler. Türkçede hece başındaki ötümsüz patlamalılar üflemelidir. Hece sonundakileri ise gecikmeli olarak zayıf bir üfleme izler" (2009: 78).

¹⁴ Patlayıcı ünsüzlerin yerine akıcı ünsüzlerin geçmesi hadisesidir. Bu ses olayına açıklık benzeşmesi de denir. Y ünsüzü, ünlüler gibi akıcıdır ve açık alanda oluşur. Burada ünlü+y benzeşmesi vardır (Coşkun, 2015: 69-71).

¹⁵ Bu ses olayında açıklık bakımından benzeşme söz konusudur. (Coşkun, 2015: 69-71).

7. *Diş eti ardısillaşma yoluyla benzeşme: peşkeş<Far. piş-kes* (2015: 69-71).

Son olarak farklılık arz ettiği için şu tasnifi de kaydedelim¹⁶:

a) *Sözcük içinde ünsüz benzeşmesi: çift, yufka, tepsi, yıldız*

b) *Sözcük Sonunda ünsüz benzeşmesi: diş+çi, bas-ki, yurt+taş, çalış-kan*

c. *Çekim eklerinde ünsüz benzeşmesi: aç-tı-m, yaz-dı-k*

ç) *Ad durum eklerinde ve ek eylemde ünsüz benzeşmesi: ağaç+ta, ağaç+tan, ağaç+tır...* (Hengirmen, 1999: 389).

Buraya kadar, konuyla ilgili çalışmalarda genelde benzeşmenin, özelde ünsüz benzeşmesinin tanımı, örneklendirilişi ve benzeşme örneklerinin tasnifi/adlandırılışı konularındaki yaklaşımlar ana hatları ile ortaya konmaya çalışıldı. Bu yaklaşımları çeşitli yönleri ile değerlendirmek mümkündür. Ancak bizce öncelikli olarak üzerinde durulması gereken, uyum ve benzeşme terimlerinin kavramsal değerine ilişkin sorunlu yaklaşımlardır. Dolayısıyla çalışmada ağırlıklı olarak bu konu üzerinde durulacak, sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Kavramsal Çerçevesi Bakımından Ünsüz Uyumu ve Ünsüz Benzeşmesi

Türkçe dil bilgisi öğretiminde uyum ve benzeşme terimlerinin kullanımında tam bir kavram karmaşasının yaşandığı söylenebilir. Kimi kaynaklar, bu iki terimi nüanslı kavramlar olarak ele almış ve farklı örneklerle açıklamışlardır (Örnek olarak bk. Korkmaz, 2003). Kimi kaynaklarda benzeşme ile uyumu iki ayrı başlık halinde ele almakla birlikte eş anlamlı kavramlar olarak değerlendirmiş, hemen hemen aynı örneklerle açıklamışlardır. (Örnek olarak bk. Hatiboğlu, 1969). Öte yandan bazı kaynaklar, konuyu tamamen benzeşme terimine indirgemiş, uyum terimi için benzeşme terimine gönderme yapmışlardır. Dolayısıyla bu kaynaklar eş ve art zamanlı benzeşme örnekleri ile Türkçenin genel ses düzenine ilişkin uyum örneklerini *benzeşme kuralı* başlığında değerlendirmişlerdir (Örnek olarak bk. Hengirmen, 1999: 389). İlk ve ortaöğretime yönelik kaynaklarda benzeşme kavramı daha da dar anlamda ele alınmış, ünlü benzeşmelerinden ve tipik ünsüz benzeşmesi örneklerinden sarfınazar edilerek, konu, ünsüz benzeşmesi, ünsüz sertleşmesi ve nadiren de ünsüz uyumu başlıklarında seçimsel alomorflar üzerinden işlenmiştir.

Bu yaklaşımları *penbe>pembe gel-di, git-ti* örnekleri üzerinden değerlendirelim:

1. yaklaşıma göre; *penbe>pembe* benzeşmeye örnektir; *gel-di, git-ti* uyum örnekleridir.
2. yaklaşıma göre; bu üç örnek, hem benzeşme hem de uyum örnekleridir.
3. yaklaşıma göre; ünsüz benzeşmesi bir kuraldır. Bu örnekler ünsüz benzeşmesi kuralına uyan örneklerdir. (Bu yaklaşımda *uyum* konusu ayrıca işlenmemiştir.)
4. yaklaşıma göre sadece *git-ti* ünsüz benzeşmesi/sertleşmesi örneğidir.

Sayılan yaklaşımlardan her birinin, üzerinde durulması gereken tarafı olmakla birlikte, hiç şüphesiz burada tartışılması gereken en uç yaklaşım, daha çok ilk ve ortaöğretim ses bilgisi öğretiminde karşılaşılan 4. yaklaşımdır. Zira bu yaklaşımda, tipik benzeşme örnekleri söz konusu edilmeden, benzeşme/ünsüz benzeşmesi olayı, belli sayıdaki uyum örneği üzerinden

¹⁶ Bu sınıflandırmanın özensizce yapıldığı açıktır. Zira çekim eklerinden ayrı gösterilen durum ekleri, kategorik olarak çekim ekleri içinde yer almaktadır. Benzeşmenin yeri bakımından da b, c, ç maddeleri arasında bir fark bulunmamaktadır. Yine a maddesindeki Far. *cuft>T. çift* sözündeki ünsüz benzeşmesi de sözcük sonu ile ilgili değildir. Diğer yandan a, b maddeleri ile c, ç maddeleri arasında kavramsal bir ilişki bulunmamaktadır (sesin konumu ≠ sesin türü). Hülasa, tasnif baştan sona arızalı görünmektedir. Bununla birlikte literatürde yer aldığı için, özensiz bir tasnif örneği olarak çalışmaya alınmıştır.

yürütülmektedir. Bizce bu yaklaşım çeşitli açılardan sorunludur ve çalışmamızın da asıl konusunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşımın kaynaklardaki örnekleri üzerinde durulacaktır.

İlk ve ortaöğretim kaynaklarında konunun işlenişine dair bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

Yeni Öğretim Programlarına Göre Hazırlanmış 5. Sınıf Türkçe -Konu Anlatımlı- (Dönmez ve Köşali Aydın, 2010: 160-184):

Ünsüz Sertleşmesi (Ünsüz Benzeşmesi, Ünsüz Uyumu):

Sonunda sert ünsüzlerden (f, s, t, k, ç, ş, h, p) biri bulunan sözcüklere yumuşak ünsüzlerden (c, d, g) biriyle başlayan bir ek getirildiğinde eklerin başındaki yumuşak ünsüzler sertleşir, “ç, t, k”ye dönüşür. Bu değişmeye ünsüz sertleşmesi (benzeşmesi) denir.

sabah-cı>sabahçı, Türk-ce>Türkçe, as-gı>askı, seç-gin>seçkin, üret-gen>üretken, kümes-de>kümeşte, meslek-daş>meslektaş, yap-dır->yaptır-.

4. Ünsüz sertleşmesi (benzeşmesi) kuralına uymamak yazım yanlışdır. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde altı çizili sözcükte bu nedenden dolayı yazım yanlış yapılmıştır?

- a) Uçağımız boşlukda süzülüyor.
- b) Size arkadaşça davrandım.
- c) Saat dörtten sonra görüşelim.
- d) Dev gemi okyanusta batmıştı.

6. Aşağıdaki sözcüklerden hangisinde ünsüz benzeşmesi yoktur?

- a) vakti b) sattı c)yaptı d) ekti.

10. Sınıf (1) başkanı (2) seçildiğim(3) için mutluyum(4).

Numaralanmış sözcüklerin hangisinde ünsüz benzeşmesi kuralına uymadığı için yazım yanlış yapılmıştır?

- a) 1 b) 2 c) 3 d) 4

8. Deniz kokusu geliyor uzaktan.

Ve akşam serinliği ardından.

Bu dizelerde geçen altı çizili sözcüklerdeki ses olayları aşağıdakilerin hangisinde sırasıyla verilmiştir?

a) Ünsüz sertleşmesi-ünsüz yumuşaması

b) Ses düşmesi-ses türemesi

c) Ünlü daralması-ünsüz sertleşmesi

d) Ünsüz yumuşaması-ses türemesi (Benzer sorular için ayrıca bk. Dönmez ve Köşali Aydın, 2016).

Ortaokul Öğretmen Kılavuz Kitabı Türkçe 5. Sınıf (Tetik, Nagihan vd., 2016: 198):

a. Tablodaki ikili kelimelerdeki ses olaylarını aşağıdaki maddelerden belirleyip yazın.

1. Ünsüz benzeşmesi		2. Ünlü düşmesi		3. Ünsüz yumuşaması	
böceki	böceği	bıkmışdı	bıkmıştı	omuzu	omzu
Ünsüz yumuşaması		Ünsüz benzeşmesi		Ünlü düşmesi	

b. Aşağıdaki tabloda yer alan kelimelerdeki ses olaylarını altına yazın.

ağaçta	burnunda	yüreği	gönlümde	çocuğu
1	2	3	2	3
dostça	kalbi	ağzında	kitaptan	baktı
1	3	2	1	1

Morpa Kampüs 5. Sınıf Ünsüz Benzeşmesi (https://www.morpakampus.com):

	Sözcükler	Ekler	Sözcüğün son hali
1	kayık	-cı	kayıkçı
2	hafif	-ce	hafifçe
3	unut	-gan	unutkan
4	sanat	-dan	sanatdan

Tablonun kaç numaralı satırında sözcüğün son hali yanlış yazılmıştır?

- a) 1 ve 2 b) 2 ve 3, c) 1 ve 4 d) 2 ve 4

Türkçe 6 Öğretmen Kılavuz Kitabı (Komisyon, 2013: 63-79):

Öğrencilerinizin sert ve yumuşak ünsüzlerin neler olduğunu hatırlamalarını sağlayınız. Onlara ünsüzlerin benzeşme kuralını sezdirmek için aşağıdaki kelimeleri tahtaya yazınız. Bu kelimelerden hangisinin söyleyişinin doğru olduğunu öğrencilerinize sorunuz.

çiçek-ci	çiçek-çi
ağaç-da	ağaç-ta
sınıf-ca	sınıf-ça
gözlük-de	gözlük-te
herkes-den	herkes-ten

İkinci sütündeki kelimelerdeki sert ünsüzlerin birbirleriyle uyumlu olduğuna öğrencilerinizin dikkatini çekiniz. Daha sonra öğrencilerinize “ç, f, h, k, p, s, ş, t” ünsüzleriyle biten kelimelere “b, c, d, g” ünsüzleriyle başlayan ekler getirildiğinde bu ünsüzlerin sırasıyla “p, ç, k, t”ye dönüştüğünü ve buna ünsüz benzeşmesi denildiğini kavratınız. Değişimin kökte değil ekte olduğunu özellikle vurgulayınız.

C. Aşağıda bazı ses olayları ve bunları örnekleyen kelimeler verilmiştir. Ses olayının başındaki numaraları o ses olayının görüldüğü kelimenin başına yazınız.

Ses olayları

- ünlü düşmesi
- benzeşme

Turkish Studies

Kelimeler(2) *attı*(1) *omzu*(2) *düştü**Aşağıdaki cümlelerin hangisinde ünsüz benzeşmesine uğrayan bir kelime vardır?**a. Bu günlerde onun da burnu büyüdü.**b. Elbisenin rengi iyice açıldı.**c. Ağaçta bir kedi vardı.**d. Küçük çocuk nasıl da çalışıyordu.*

6. *Etkinlik: Aşağıdaki kelime ve ekleri inceleyiniz. Kelimelere getirilmesi gereken ekleri örnekteki gibi yuvarlak içine alınız:*

Taraf (-da/-ta), yol (-da/-ta), çınar (-da/ta), biç(-gi/-ki), yürüt (-dü/-tü), üç(de/-te) (Benzer etkinlik için. bk. Dönmez, ve Köşali Aydın, 2010: 169).

Morpa Kampüs 6. Sınıf Ünsüz Benzeşmesi (<https://www.morpakampus.com>):

Bir sözcük sert bir ünsüzle bitiyor ve o sözcüğe ünsüzle başlayan bir ek geliyorsa ekin başındaki ünsüz sertleşir. Buna ünsüz benzeşmesi (sertleşmesi) denir.

Kaçtır seni soruyor bu adam.

Bu cümlede yer alan 'kaçtır' sözcüğünde benzeşme bulunmaktadır. "ç" sert ünsüzüyle biten "kaç" sözcüğüne eklenen "dır" eki sertleşerek "-tır" olmuştur.

İçindeki coşkuyu hissediyorduk.

Bu cümledeki benzeşme, "coş-" fiiline eklenen "-gu" yapım ekinin "-ku" olmasıyla gerçekleşmiştir. "coş-" fiili sert ünsüzle bittiği için ona eklenen "-gu" eki sertleşmiştir.

Cümleleri okuyunuz. Ünsüz benzeşmesi kuralı uygulanması gerekirken uygulanmamış sözcükleri bulup işaretleyiniz.

1. Korkuluk	Ünsüz benzeşmesi var.	Doğru
2. Uçurtma	Ünsüz benzeşmesi yok.	Doğru
3. Kırılğan	Ünsüz benzeşmesi yok.	Yanlış
4. Çıktık	Ünsüz benzeşmesi var.	Yanlış

Tabloda numaralanmış sözcüklerde görülen ünsüz benzeşmeleriyle ilgili doğru-yanlış eşleştirmeleri yapılmıştır. Buna göre eşleştirmelerden hangisi doğrudur?

a) 1 b) 2 c) 3 d) 4

Birleşik sözcüklerde benzeşme yani sertleşme görülmez.

EBA: Eğitim Bilişim Ağı 6. Sınıf Ses Bilgisi (Vitamin) (<http://www.eba.gov.tr/>):**Turkish Studies**

*International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/25*

Benzeşme: Dilimizde ünsüzler sert ve yumuşak olmak üzere iki gruba ayrılır. Sert ünsüzler “ç, f, t, h, s, k, p, ş” ünsüzleridir. Bunun dışında kalanlar, ise yumuşak ünsüzlerdir. Bir sözcük sert bir ünsüzle bitiyor ve o sözcüğe ünsüzle başlayan bir ek getiriliyorsa, ekin başındaki ünsüz sertleşir. Buna ünsüz benzeşmesi denir.

Örnek: Kitapta yazılanları dikkatli bir şekilde okudu. Bu cümlede kitap kelimesine getirilen “-da” eki, “-ta” ekine dönüşür.

Sınıftan koşarak çıktı. Bu cümlede “sınıf” kelimesine getirilen “-dan” eki “-tan” ekine dönüşür.

Yeni Müfredata Uyumlu 6. Sınıf Okula Yardımcı, Sınavlara Hazırlık Türkçe Soru Bankası (Kurum yayını, Tarihsiz, s. 45).

I. İki gündür kayıptı.

II. Başta onunla anlaşamadık.

III. Öğrenciler ayağa kalktı.

IV. Yapışkan madde lazımdı.

Numaralanmış cümlelerin hangisinde farklı bir ses olayı vardır?

a) I. B)II. C) III. D) IV. (s. 45)

Türkçe YGS, Konu Anlatımlı, 8. ve 13. Basamak (Nak, 2016: 3-5):

Ünsüz benzeşmesi (ünsüz sertleşmesi/ünsüz uyumu):

Sert ünsüzlerden biriyle (f, s, t, k, ç, ş, h, p) biten bir sözcüğe ünsüzle başlayan bir ek geldiğinde ekin başındaki ünsüzün sertleşmesidir.

çiçek-de>çiçek-te, alış-gın>alış-kın, yavaş-ca>yavaşça, sabah-dan>sabahtan, yoğurt-cu>yoğurt-çu, hedef-de>hedef-te

Terimleşerek kalıplaşmış bazı sözcüklerde ünsüz benzeşmesi görülmez. üç-gen, dört-gen, beş-gen.

Birleşik sözcük oluşumunda ünsüz benzeşmesine uyulmamış olabilir: iç-güdü, dik-dörtgen.

Yabancı sözcüklerin ses diziminde ünsüz benzeşmesi aranmaz: istikbal, işgal.

Bir uğultu başlıyor söz dağarcığımda, sözcükler üşüşüyor zihnime; acılı (I), ezik, buruk (II), yorgun (III), çekingen, kurgun(IV), suçlayıcı, küskün(V)...

Bu cümledeki altı çizili sözcüklerin hangisinde ünsüz benzeşmesi vardır?

Cevap: V’teki “küskün” sözcüğü, küsmek sözcüğüne gelen “-gün” ekiyle türemiştir. Türetme sırasında ünsüz benzeşmesi olmuş ve “g” sesi “k” sesine dönüşmüştür.

Sunulan bilgilerden ilk ve ortaöğretimde ünsüz benzeşmesinin öğretimi ile ilgili şu verilere ulaşmak mümkündür:

1. Hem ötümlü hem de ötümsüz hallerinin seçimlik olarak mevcut bulunduğu kabul edilmekle birlikte, Türkçenin ekleri bir bütün olarak ötümlü sayılmış, buna bağlı olarak ötümsüz ünsüzle biten tabanlarla ötümlü ünsüzle başladığı varsayılan ekler arasında her defasında bir ünsüz benzeşmesi olayının gerçekleştiği kabul edilmiştir. Yani bu bilgilere göre *başkan* kelimesi önce *baş+gan* olarak kurulmakta daha sonra ş’nin etkisi ile kelime *başkan*’a dönüş(türül)mektedir.

2. *Ünsüz benzeşmesi olayı*, sert ünsüzle biten sözlerden sonra sert ünsüzle başlayan eklerin gelmesine hasredilmiş ve kural olarak kabul edilmiştir.

3. Bazı akademik kaynaklarda benzeşme (ünlü-ünsüz benzeşmesi) olarak ele alınan (bk. Karaağaç, 2013: 817; 2010: 117-121. Ayrıca bk. Coşkun, 2015: 69-71; Demircan, 2009: 76-77) ötümsüz ünsüzlerin, ünlülerin etkisiyle ötümlüleşmesi olayı, benzeşmeye (sertleşmeye) karşıt olarak *ünsüz yumuşaması* başlığında değerlendirilmiştir.

Tartışma

Ses uyumu ile ses benzeşmesi nüanslı kavramlardır. Ses uyumu, aynı veya yakın mizaçtaki seslerin birbirini takip etmesi iken benzeşme, aynı bağlamı paylaşan seslerden birinin, kullanım sürecinde diğer bir sesle benzer duruma gelmesi veya ona dönüşmesi olayıdır.

Türkçe ses diziminde art ünlülerden sonra art ünlüler (Örnek: kalınlık), ön ünlülerden sonra ön ünlüler (Örnek: incelik) gelir. Yine düz ünlülerden sonra düz (Örnek: açıklayıcı), yuvarlak ünlülerden sonra ya dar yuvarlak yahut düz geniş ünlüler (Örnek: okuyan) gelir. Bu durum Türkçede ünlüler arasında bir uyumun bulunduğunu göstermektedir. Bu uyumların birincisi için yaygın olarak büyük ünlü uyumu, ikincisi için ise küçük ünlü uyumu terimleri kullanılır¹⁷.

Benzer şekilde, Türkçenin ses diziminde ünsüzler arasında da bir uyum gözlenir. Kelimelerin türetim ve işletiminde, sert ünsüzle biten tabanlardan sonra sert ünsüzle başlayan ekler (balık+cı, tuttu), yumuşak ünsüzle biten kelimelerden sonra da yumuşak ünsüzle başlayan ekler gelir (av+cı, kovdu). l, m, n, r, y gibi yumuşak ünsüzlerin sert karşılıkları olmadığı için bu ünsüzleri sert veya yumuşak ünsüzler takip edebilir.

Yine, bazı ünlülerle bazı ünsüzler arasında da bir uyumdan söz etmek mümkündür (Ergin, 1985: 75). Zira art damak ünlü ve ünsüzleri birbirini izlerken (**kas, gaga**), ön damak ünlü ve ünsüzleri de birbirini izler (**ek, gelir**).

Geçmişten günümüze aynı seyri izlemediği bilinmekle birlikte, bu uyumların, günümüzde Türkçenin tabii özellikleri sırasına geçtiği birçok araştırmacı tarafından kabul edilen bir gerçektir. Örneğin, Ergin'e (1985: 77) göre, "Uyum, umumî olan, dilin bütününe hâkim bulunan kaide demektir." Güneş'e (2002: 64) göre, uyum, Türkçenin en büyük ses özelliklerinden biridir.

Şayet Türkçenin bu tabii ve umumi özelliği *benzeşme olayı* olarak kabul edilirse, ki daha önce de değinildiği üzere birçok kaynak böyle kabul etmektedir¹⁸, o zaman uyum dışı az sayıdaki sözcükler hariç Türkçedeki bütün sözlük birimlerde ve bunların çekimle genişlemiş biçimlerinde bir benzeşme olayının gerçekleştiğine hükmetmek gerekecektir.

Örneklendirmek gerekirse, böyle bir kabule göre aşağıdaki sözcük biçimlerin hepsinde çeşitli yönlerden benzeşmeler vardır:

¹⁷ Ünsüz uyumu ilk ve ortaöğretimde daha çok *benzeşme* ve/veya *sertleşme* olarak öğretildiği için Türkçede dil bilgisi öğretiminde ses uyumu denince ilk olarak akla gelen, büyük ve küçük ünlü uyumlarıdır. Büyük ünlü uyumu için, akademik ses bilgisi öğretiminde artlık -önlük uyumu, kalınlık-incelik uyumu, dil uyumu; küçük ünlü uyumu içinse düzlük-yuvarlaklık uyumu, dudak uyumu gibi terimlerin kullanımına da sıklıkla rastlanır.

¹⁸ Örneğin şu tanımlarda *uyum*, *benzeşme* olarak tarif edilmiştir: "Uyum: **dilb.** Türkçe kelimelerdeki sesler arasında görülen **benzeşme**: 'Sesli uyumu.' 'Sessiz uyumu.' bk. Ahenk" (<http://www.kubbealtilugati.com>); "Uyum: **dilb.** Bir sözcükte ünlülerin ya da ünsüzlerin birbirlerini etkileyerek **benzeşmeleri**: **Ünlü uyumu. Ünsüz uyumu.**" (<http://www.dildernegi.org.tr/>; Ayrıca bk. Hatiboğlu, 1969). Şunlar da ünsüz uyumunun benzeşme olarak açıklandığı tanım örnekleridir: "Bir sözcükteki ünsüzler arasında görülen benzeşme olayına ünsüz uyumu denir." (Koç, 1996: 607); "Bir kelimedede yan yana bulunan ünsüzler arasında görülen benzeşme" (Topaloğlu, 1989: 153).

konuyu: ünlü-ünlü benzeşmesi (kalın ünlüden sonra kalın ünlü gelmesi; yuvarlak ünlüden sonra yuvarlak ünlü gelmesi); ünlü-ünsüz benzeşmesi (art damak ünsüzünü art ünlünün takip etmesi: ko-)

kapattı: ünlü-ünlü benzeşmesi (kalın ünlüden sonra kalın ünlü gelmesi; düz ünlüden sonra düz ünlü gelmesi); ünsüz-ünsüz benzeşmesi (sert ünsüzle biten tabana sert ünsüzle başlayan ekin gelmesi); ünlü-ünsüz benzeşmesi (art damak ünsüzünü art ünlünün takip etmesi: **kapat-**)

gezdi: ünlü-ünlü benzeşmesi (ince ünlüden sonra ince ünlü gelmesi; düz ünlüden sonra düz ünlü gelmesi); ünsüz-ünsüz benzeşmesi (yumuşak ünsüzle biten tabana yumuşak ünsüzle başlayan ekin gelmesi); ünlü-ünsüz benzeşmesi (ön damak ünsüzünü ön ünlünün takip etmesi: **gez-**).

Şimdi aynı örnekleri benzeşme örnekleri ile karşılaştıralım:

1	2	3
Konuyu	Âdem>adam	çenber>çember
Kapattı	dünki>dünkü	etmek>ekmek
Gezdi	o bir>öbür	bunlar>bunlar

Görüldüğü üzere, 2. ve 3. sütunlardaki unsurlarda, süreç içerisinde kullanıma bağlı olarak aynı bağlamı paylaşan sesler arasında bir etkileşim¹⁹ olmuş ve dolayısıyla bir ses değişimi gerçekleşmiştir. 1. sütundaki örneklerde ise dil kullanıcısının, beyin ses kod sisteminin verdiği emirler doğrultusunda uygun sesleri seçip bir göstergeyi kurması söz konusudur (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Coşkun, 2008: 59). Ses düzeninde, etkileşimden kaynaklı gözle görülür bir değişim olmadığı halde, birinci sütundaki unsurları, diğer iki sütundaki unsurlarla birlikte ses benzeşmelerine örnek olarak göstermek, *benzeşme* göstergesinin kavramsal değeri ile örtüşmemektedir.

Elbette bu konu ünlü ve ünsüzleri ilgilendiren yönleri ile eş zamanlı ve art zamanlı örnekler üzerinden daha kapsamlı olarak tartışılabilir. Ancak bizim özellikle üzerinde durmak istediğimiz, alomorf seçimine dayalı unsurların ünsüz benzeşmesine örnek sayılması ve lisans öncesi ses bilgisi öğretiminde ünsüz benzeşmesinin bu örneklere hasredilmesidir.

Şimdi, bu konuyla ilgili olarak yukarıda farklı kaynaklardan tanıkladığımız iddiayı hatırlayalım: Türkçede sert ünsüzle başlayan bir sözcükten sonra b, c, d, g (kimi kaynaklarda sadece c, d, g) yumuşak ünsüzleriyle başlayan bir ek geldiğinde, bu ünsüzler sert karşılıklarına döner. Buna ünsüz benzeşmesi/sertleşmesi denir.

Bizce bu yaklaşım şu açılardan sorunludur:

a. Eş zamanlı bakış açısından:

Türkçedeki eklerin çok şekilliliği, bugün için hemen herkesçe kabul edilen bir gerçektir. İstisnaları olmakla birlikte, dil bilgisi kaynakları, genel olarak Türkçedeki yapım ve çekim eklerini +CA (+ce, +ca, +çe, +ça), -DX (-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü) biçiminde çok şekilli olarak

¹⁹ Aslında benzeşmede -ş- ekinin işaretlediği karşılıklı bir etkileşimden çok, tek taraflı bir etkileme veya etkilenme söz konusudur. Dolayısıyla bu ses olayını *benzeşme* teriminden ziyade, *benzetme* veya *benzeme* terimlerinin daha iyi karşıladığını düşünmekteyiz.

sunmaktadır (Örnek olarak bk. Adalı, 1979; Hatiboğlu, 1981; Ergin, 1985; Ediskun, 1999; Demir ve Yılmaz; 2011; Eker, 2006; Boz, 2012; Nak, 2016).

Ergin, Türkçedeki eklerin çok şekilliğini şöyle açıklamıştır:

“Birden fazla sesli olup sedalı sedasız karşılıklı konsonantlarla başlayan ve tek veya ilk vokali geniş olan eklerin dörder şekli vardır: ayda, el-de, ağaç-ta, gök-te kelimelerindeki –da, –de, –ta, –te eki gibi. (...) Tek konsonanttan ibaret eklerin birer (-n-, -m...); geniş vokalli eklerin, başında karşılıklı konsonantlar bulunmayanlarının ikişer (-an/-en, -ma/-me...), bulunanlarının dörder (-da/de, ta/te); dar vokalli eklerin, başında karşılıklı konsonant bulunmayanlarının dörder (-ıp/-ip, -up/-üp; -lık/-lik, -luk/-lük), bulunanlarının sekizer şekli (-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü; -cı, -ci, -cu, -cü, -çı, -çi, -çu, -çü) vardır.” (Ergin, 1985, 118 vd.).

Biçim birimler kurulurken söz konusu çok şekilli eklerden uygun olanın kullanımı, iradidir, bir seçimle gerçekleşir. Demir ve Yılmaz, bu gerçeğe şöyle işaret etmişlerdir: “Türkçede az sayıda ekin başında patlamalı bir ünsüz /c/ ~ /ç/, /d/ ~ /t/, /g/ ~ /k/ bulunur. Bir ekin alt biçimlerinden hangisinin **seçileceği** sözcüğün son sesine bağlıdır. Buna göre ötümsüz seslerden sonra ötümsüz biçimler, ünlüler ve ötümlü seslerden sonra ise ötümlü biçimler kullanılır” (2011: 100).

Gerek akademik dil bilgisi kaynakları gerekse lisans öncesi Türkçe kaynakları, bir taraftan ekleri anlatırken bir ekin hâlihazırda çok şekilli olduğunu kabul etmekte, diğer taraftan ses bilgisi bölümünde, sert ünsüzle biten tabanlara aynı ekin yumuşak ünsüzle başlayan biçiminin geldiğini ve daha sonra ekin başındaki ünsüzle, sözcük tabanındaki son ünsüz arasında bir ünsüz benzeşmesi (yakın, ilerleyici benzeşme) olayının gerçekleştiğini iddia etmektedir.

Türkçenin eklerini aslen ötümlü sayan bu yaklaşım, eş zamanlı dil bilgisi öğretimi açısından sorunludur. Zira eş zamanlı bakışa göre, “konuşan kişi açısından dil olgularının zaman içindeki ardışıklığı bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü konuşan kişi, bir durum karşısındadır. Onun için, bu ‘durumu’ anlamak isteyen dilbilimci, onu meydana getiren her şeyi yok saymalı, art zamanlılığı bilmezlikten gelmelidir” (Saussure, 1998: 127).

Bizce, bir ekin hem yumuşak hem de sert alomorfları zihninde mevcutken, dil kullanıcısının, sert ünsüzle biten bir tabana, her defasında önce yumuşak ünsüzle başlayan alomorfu getirdiğini, daha sonra ek ünsüzünün taban ünsüzüne benzeyerek değiştiğini iddia etmek, mantıken de izah edilmesi güç bir yaklaşımdır. Çünkü böyle dolaylı bir işlemi, dilin/dil kullanıcısının az çabayı yeğleyen tabiatı ile telif etmek mümkün görünmemektedir. Kaldı ki sert ünsüzle biten bir tabana getirilen ek, sadece ünsüz uyumunu değil aynı zamanda ünlü uyumlarını da örneklemektedir.

b. Art zamanlı bakış açısından:

Sert ünsüzle biten tabanlara önce eklerin yumuşak alomorflarının geldiğini öne süren yaklaşımın temelinde Türkçenin eklerini aslen ötümsüz sayma düşüncesi yatmaktadır. Ancak bütün ekler için aynı gelişim/değişim seyrinin yaşandığını söylemek güçtür. Zira bugün aslen ötümlü olduğu sanılan ve geldiği tabanın son ünsüzüne benzeyerek ötümsüzleştiği iddia edilen kimi eklerin eskiden beri ötümsüz olduğu bilinen bir gerçektir. Konuya açıklık getirmek için Türkçe eklerin ses özellikleri ile ilgili art zamanlı bazı tespitler aşağıda sunulmuştur:

Ergin’in tespitleri: Bugün +cı, +ci, +çı, +çi, +cu, +cü, +çu, +çü şeklinde olan ekin, Eski Türkçede yalnız +cı, +çi şekilleri vardı. +cık, +cik, +cuk, +cük eki başlangıçta herhalde yalnız ç’li idi, veya hiç değilse ç’li şekilleri vardı. +ca, +ce, +ça, +çe Eski Türkçede yalnız ç’li idi. +cılayın, +çileyin eki Eski Anadolu Türkçesinde hiç değilse uzun müddet tabii olarak ç’li idi: **ben +çileyin, an+çılayın, biz+çileyin, bu+n+çılayın** misallerinde olduğu gibi. +daş, +taş ekinin Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde, vokal ve konsonant uyumları çerçevesinde +daş, +deş, +taş, +teş

olarak dört şekli vardı. **+kek** ekinin Eski Türkçede **+gak**, **+gek**, **+kak**, **+kek** olarak uyumlar çerçevesinde dört şekli vardı: er+kek, eş+kek>eşek. Bugün yalnız baş+kan kelimesinde görülen **+kan** ekinin Eski Türkçede yalnız **+kan** ve **+ken** şekilleri vardı. **+ki**, Türkçenin çeşitli ses kaidelerine çok mukavemet eden eklerin başında gelir. Eski Türkçede ekin **+ki** ve **+kı** olarak iki şekli vardı. **+kı** şekli Eski Anadolu Türkçesinde de görülür. Hatta Batı Türkçesinin bu ilk devrinde ekin kalın şeklinin başındaki konsonantın sedalılışıp yumuşadığı bile olmuştur: altında-ğı gibi. **+da**, **+de**, **+ta**, **+te**; **+dan**, **+den**, **+tan**, **+ten** eklerinin Eski Türkçede konsonant uyumuna bağlı olamamakla birlikte, **+dın**, **+din**, **+tın**, **+tin** şeklinde hem sedalı hem sedasız biçimleri vardı. Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinde uzun süre ekin yalnızca d’li şekilleri var olmuş, t’li şekilleri konsonant uyumuna bağlı olarak ancak son zamanlarda ortaya çıkmıştır. Bilinen geçmiş zaman eki Eski Türkçede **-tı**, **-ti**, **-dı**, **-di** şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde daha çok **-dı**, **-di**, bazen **-tı**, **-ti** şekilleri kullanılmış. Ekteki vokal ve konsonant uyumu Osmanlıca’nın sonlarında ortaya çıkmıştır. (Ergin, 1985, 163 vd.).

Kartalloğlu’nun tespitleri:

Köktürkçede tonlu tonsuz uyumu yoktu. c-ç ünsüz çiftinden c sesi Köktürkçede zaten bulunmadığı için eşitlik eki daima ç’liydi (ança, otça, tagça).

Arap harfli imlada C sınıfına dâhil olan ekler tonsuz tabandan sonra daima çim ile yazılmadıkları için genellikle ünsüz uyumuna bağlı değildi.

D sınıfına dâhil ekler Osmanlıca metinlerinde daima d’li yazılmıştır. Bu ekler için kesin bir uyumdan söz edilemez.

C sınıfı ekler daha çok /c/; d sınıfı ekler ise /d/ tarafındadır.

Eski Türkçede g-k ünsüz çiftinde de tonlu-tonsuz uyumu söz konusu değildi. Bu seslerle başlayan eklerde seslerden biri tercih edilmiştir. Söz gelişi yönelme hali eki daima k’lidir (yazıka, yılda, ögüzke). Buna karşılık yön eki daima g’lidir (ilgerü, yışgaru).

Osmanlı Türkçesinde G sınıfı eklerde bir uyum gerçekleşmiştir. -GAn, -GI ve -GIn ekleri hem Arap harfli hem de çeviriyazılı metinlerde ünsüz uyumuna bağlıdır. Yapışkan, ergen, vergi, duygu, bıçkı... (2011: 527-574; Benzer tespitler için bk. Gökçe, 2009).

Bu tespitler göz önüne alındığında, Türkçe eklerin başındaki ünsüzleri bir bütün olarak aslen ötümlü saymanın²⁰ art zamanlı olarak da izahı mümkün görünmemektedir. Hal böyleyken, eğer eklerin eski şekilleri esas alınarak konu izah edilecekse o zaman gözlük+cü> gözlük+çü örneği değil göz+çi>göz+çü>gözcü örneğinin benzeşme örneği sayılması lazımdır. Çünkü art zamanlı bilgilere göre ekin sert alomorfları değil yumuşak alomorfları sonradan ortaya çıkmıştır.

Ünsüz yumuşaması olayına gelince; malum olduğu üzere, ç, k, p, t²¹ ünsüzlerinden biri ile biten bir sözcükten sonra ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde (Bu ek, tek ünlüden de ibaret olabilir.) sözcüğün sonundaki ötümsüz ünsüzün ötümlüleşmesi, hemen bütün kademelerdeki Türkçe ses bilgisi öğretiminde, benzeşmeden/ünsüz benzeşmesinden ayrı olarak, *ünsüz yumuşaması/ değişmesi* başlığında verilir. Ancak konunun öğretiminde, bu olayın nedeni genellikle açıklanmaz.

²⁰ Bu yaklaşım, çok defa araştırmacıların çelişkili görüşler sergilemesine neden olmuştur. Örneğin, Ediskun bir taraftan “Dil bilgisi çalışmalarında ekleri göstermek için, bir ekin çeşitli biçimleri arasından yalnızca ünlü harfi e, i ve bu ek sert ünsüzle başlıyorsa sadece yumuşak ünsüzü söylemek ve yazmak gerekir.” sözleri ile Türkçe ekleri, ses özellikleri bakımından sınırlarken diğer taraftan “Ekler, sesçe köklere uyucudurlar. Bu nedenle, fonem bakımından, her ekin kök gibi bir tek biçimi değil, birden çok biçimi vardır: evci, sucu, yulafçı, hukukçu gibi.” diyerek eklerin çok şekilliğini bir olgu olarak kabul etmektedir (Ediskun, 1999: 101).

²¹ Bu ünsüzler, ilk ve ortaöğretimde genellikle *ketçap* sözü ile kodlanır.

Kimi araştırmacılar, bu yaygın yaklaşımın aksine söz konusu olayı (bk. Karaağaç, 2013: 817; Coşkun, 2015: 69-71; Demircan, 2009: 76-77) benzeşme (ünlü-ünsüz benzeşmesi) olarak değerlendirmiş, benzeşmeyi ünlülerin ötümlülük özelliği ile açıklamışlardır.

Örneğin, Karaağaç'ın açıklaması şöyledir: “Ötümlüleşme olarak bildiğimiz bu düzenli ses değişmesi olayında ünlü, ünsüzü kendisine benzetir; ünlü+ötümsüz ünsüz+ünlü veya ötümlü ünsüz+ötümsüz ünsüz+ünlü yapılarındaki ötümsüz p, ç, t, k, k ünsüzleri ötümlüleşerek yanlarındaki ünlüye benzeşirler ve b, c, d, g (>ğ), ğ (>ğ) olurlar: kanat+ı>kanadı, ağaç+a >ağaca, konak+a>konağa, köpek+i>köpeği, çorap+ı>çorabı, dört+ü>dördü” (Karaağaç, 2013: 817; 2010: 117-121. Ayrıca bk. Coşkun, 2015: 69-71; Demircan, 2009: 76-77).

Kelime sonu ç, k, p, t seslerinin ötümlüleşmesi olayının Türkçenin bütün kelimelerini kapsayan umumi bir kural olmadığı, söz konusu olayın isim ve fiil türünden sözcüklerdeki cereyan şeklinin de farklılık arz ettiği bilinmektedir. Boz, *Türkçe Asıllı Kelimelerde Son Ses Ç, K, P, T Ünsüzlerinin Ötümlüleşme ve Ötümsüz Kalma Sorunu* adlı çalışmada konuyla ilgili olarak özetle şu sonuca varmıştır: İsim türünden tek heceli kelimelerde ötümlüleşme (Bu da çoğunlukla sözcüklerin asıllarındaki uzun ünlülerden kaynaklanmıştır.) istisna teşkil ederken çok heceli kelimelerde ötümsüz kalma (unutulmuş köklerde, üzerine ek almayan yansıma sözlerde vb.) istisna teşkil etmektedir. Fiillerdeki durum isimlerdekinden farklıdır. Fiillerde hem tek hem de çok heceli olanlarda ötümlüleşme örnekleri az sayıdadır. Tespit edilen ötümlüleşme örnekleri de büyük ölçüde benzeşme ve aslen uzun ünlülü olma gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır (2002: 447-455).

ç, k, p, t ötümsüz ünsüzlerinin, ünlü ile karşılaşınca neden bazı örneklerde ötümlü karşılıklarına dönüştüklerini gerekçelendirmeden sadece ünsüz yumuşaması adlandırması ile geçiştirmek kalıcı bir öğrenme için yeterli olmadığı gibi, basınç+ı>basıncı, kanat+ı>kanadı gibi ötümlüleşme örneklerini hiçbir açıklama yapmadan sonra>sonna, şemsiye>şemşiye, çarşamba>çarşamba gibi farklı ses olaylarını temsil eden örneklerle birlikte benzeşme başlığında değerlendirmek de konunun sağlıklı bir biçimde öğretimi için doğru bir yaklaşım olarak görünmemektedir.

Sonuç olarak, tarihi süreçte alofon ve alomorflar gibi türlü mikro dil birimlerinin ortaya çıkması ve bunların ilişkisinden doğan benzeşme ve uyumların gerçekleşmesinin temelinde büyük ölçüde dil kullanıcısının söyleyişi kolay kılma çabası yatmaktadır.

Dil kullanıcısı, kurulu yapılarındaki, söyleyişi zorlaştıran pürüzleri benzeşmeyle gidermekte, kurduğu birimleri türetip işletirken uyumlu olanları tercih etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde benzeşmeyle uyum arasında şu ayırtılar dikkati çekmektedir: Ses benzeşmeleri birer olay iken ses uyumları birer olgudur. Aynı sesler arasında aynı olay süreklilik arz edip sistematik bir hale dönüştüğünde, o artık mevzî bir olay değil tabii bir özellik halini alır. Bu yönü ile ünlü ve ünsüz uyumlarını, temelini büyük ölçüde, tamamlanmış art zamanlı benzeşmelerin teşkil ettiği dilin tabii ses özellikleri olarak değerlendirmek mümkündür. Buna göre, her ses benzeşmesinin aynı zamanda bir ses uyumu olduğu söylenebilir. Ancak bütün ses uyumlarını ses benzeşmesi olayı olarak değerlendirmek bizce doğru bir yaklaşım değildir. Konuyu somutlaştırırsak, *anladım>annadım, olmazsa>olmassa-* sözcük biçimleri, benzeşme; *gitti, geldi* sözcük biçimleri ise uyum örnekleri olarak değerlendirilmelidir. Şayet tarihi süreçte tamamlanmış ve bugün artık sistematik hale gelmiş bütün art zamanlı benzeşme örnekleri benzeşme olayı olarak değerlendirilirse o zaman uyum dışı örnekler hariç, dildeki bütün Türkçe sözlük birimleri ve sözcük biçimleri, benzeşme olayına örnek göstermek gerekecektir. Sayılamayacak kadar art zamanlı bileşeni olan sınırlandırılmamış bir bilgiyi kimin, kime nasıl öğreteceği ise, tartışılabilir bir konu gibi durmamaktadır.

Genel sonuç:

Araştırmada ulaşılan verilere göre, Türkçe ses bilgisi öğretiminde genelde ses uyumu ve ses benzeşmesinin, özelde ünsüz benzeşmesinin tanımı, tasnifi ve örneklendirilişi konularında birbirinden farklı ve bir kısmı kendi içinde önemli ölçüde çelişkili yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan dikkat çekenleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Tanımlamalarda *benzeşme* ve *uyum* terimlerinin kavramsal ayırtılarına yeterince dikkat edilmemiş, bazıları hariç, araştırmacıların büyük çoğunluğu bu kavramların, aynı mı, ayrı mı olduğu konusunda açık bir tavır sergilememiştir.

Benzeşme terimi ile ilgili kimi tanımlarda, *yakın* ve *komşu* kelimelerinin, yakın anlamlısı oldukları *yan yana* kavramına karşıt, ancak *zıt/uzak* anlamlısı oldukları *uzak (benzeşme)* kavramına karşılık olarak kullanılması, söz konusu kelimelerin kullanılış anlamları ile çelişmektedir.

Yaygın bir başvuru kaynağı olan Güncel Türkçe Sözlük’ün benzeşme olayını ikinci sesin birinci sesi etkilemesi olarak sınırlaması, ilerleyici ve uzak benzeşme örneklerini dışarda bıraktığından, konunun mevcut öğretim şekli ile örtüşmemektedir.

2. Benzeşmenin kapsamı konusunda uç yaklaşımlar sergilenmiş, kimi akademik kaynaklar, istisnalar hariç, hemen bütün ses olaylarını benzeşme kapsamında değerlendirirken ilk ve ortaöğretim Türkçe kaynakları, benzeşmeyi sadece sert ünsüzle biten tabanlardan sonra sert ünsüzle başlayan alomorfaların gelmesine (ünsüz sertleşmesi) hasretmiştir.

Bu konuda en zıt yaklaşımlar ise, ünsüz yumuşaması olarak bilinen ses olayı ile ilgili sergilenmiştir. Bazı akademik kaynaklar ünsüz yumuşamasını benzeşme olarak (ünlü-ünsüz benzeşmesi) değerlendirirken, ilk ve ortaöğretim Türkçe kaynakları, bu olayı ünsüz sertleşmesine/benzeşmesine karşıt olarak ünsüz yumuşaması olarak değerlendirmişlerdir.

3. Benzeşme/ünsüz benzeşmesi için yapılan örneklendirmelerde, çoğunlukla toptancı bir yaklaşım sergilenmiş, alomorf seçimine dayalı uyum örnekleri (*av+ci*, *ev+den*, *ağaç+ta*, *sabah+tan*) ile yazı diline geçmemiş günlük konuşmalardaki benzeşme örnekleri (*gitsin>gissin*, *sonra>sonna*, *şemsiye>şemşiye*) ve yazı diline geçmiş art zamanlı benzeşme örnekleri (*sekiz + on>seksen*, , *etmek>ekmek*) bir arada verilmiştir.

Öneriler:

1. Ses bilgisi öğretiminde ünsüz benzeşmesi olayının öğretiminin sağlıklı yapılabilmesi için konuyla ilgili tanım ve tasnifler gözden geçirilmeli, uyum ve benzeşme terimlerinin sınırları belirlenmelidir.

2. *Ünsüz yumuşaması* olarak bilinen ses olayının *benzeşme* ile ilgisi tartışılmalı ve bu ses olayının yeri tespit edilerek, ilk ve orta öğretimdeki konuyla ilgili bilgiler, yükseköğretimdekilerle uyumlu hale getirilmelidir.

3. Ünsüz benzeşmesi olayı örneklendirilirken toptancı yaklaşımlardan vazgeçilmeli, tamamlanmış art zamanlı değişimler, konuşma dilindeki değişimler ve yazı diline geçmiş değişimler ayrı kategoriler halinde değerlendirilmelidir.

4. Alomorf seçimine dayalı örnekler, *ünsüz benzeşmesi* örnekleri olarak değil, *ünsüz uyumu* örnekleri olarak sunulmalıdır. Şayet ilk ve ortaöğretimde ünsüz benzeşmesi olayı anlatılacaksa konu eş zamanlı gerçek benzeşme örnekleri üzerinden anlatılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adalı, O. (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bacanlı, E. (2014). Türk Dillerinde Alomorfi Koşullanması. *Türkbilig*, 27: 13-39.
- Balyemez, S. (2016). *Dil Bilgisi Üzerine Açıklamalar*. Ankara: Pegem Akademi.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boz, E. (2002). Türkçe Asıllı Kelimelerde Son Ses Ç, K, P, T Ünsüzlerinin Ötümlüleşme veya Ötümsüz Kalma Sorunu. *Türk Dili*, 605: 447-455.
- Boz, E. (2012). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi (Tasnif Denemesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Caferoğlu, A. (1958). Anadolu Ağızlarında İçses Ünsüz Benzeşmesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 1-11.
- Coşkun, M. V. (2007). Standart Türkçede Ses Olaylarının Sebep-Sonuç İlişkisi Çerçevesinde Yeni Bir Sınıflandırılması. 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi. 12.09.2007, s. 347-366.
- Coşkun, M. V. (2015). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Demircan, Ö. (2009). *Türkçenin Ses Dizimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2011). *Türkçe Ses Bilgisi* (Editör: Hülya PİLAVCI). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Develi, H. (1993). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar* (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dönmez, A. ve Kösalı Aydın, D. (2010). *Yeni Öğretim Programlarına Göre Hazırlanmış 5. Sınıf Türkçe Konu Anlatımlı*. Ankara: Esen Yayınları.
- Dönmez, A. ve Kösalı Aydın, D. (2016). *Yeni Öğretim Programlarına Göre Hazırlanmış 5. Sınıf Türkçe Konu Özetli Soru Bankası*. Ankara: Esen Yayınları.
- Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Efendioğlu, S. ve İşcan, A. (2010). Türkçe Ses Bilgisi Öğretiminde Ses Olaylarının Sınıflandırılması. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43: 121-143.
- Eker, S. (2006). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. (1985). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökçe, A. (2009). Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine Dudak Uyumu ve Ünsüz Uyumu. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3 Spring 2009, p. 991-1012. DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.713, ANKARA-TURKEY.
- Güneş, S. (2002). *Türk Dil Bilgisi*. İzmir: Altındağ Matbaası.
- Hatiboğlu, V. (1969). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Hengirmen, M. (1999). *Dil Bilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- İmer, K. vd. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karademir, F. (2012). “Türkçe Ses Bilgisindeki Terim ve Tasnif Kargaşası Üzerine”, VI. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 20-25 Ekim 2008, Ankara. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 2545- 2563.
- Kartallıoğlu, Y. (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, N. (1996). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları.
- Komasyon (2013), *Türkçe 6 Öğretmen Kılavuz Kitabı* (Editör: Kemalettin Deniz). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları (e kitap, ISBN 978-975-11-3536-0).
- Korkmaz, Z. (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köseraif, F. (1945). “Benzeşme ve Sertleşme”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (TDAY), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1-3: 137-143.
- Mansuroğlu, M. (1959). Türkiye Türkçesinde Ses Uyumu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 81-93.
- Nak, M. (2016). *Türkçe YGS Konu Anlatım*, İstanbul: Kültür Yayıncılık.
- Öztürk, E. vd. (2005). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Özçelik, S. ve Erten, M. (2011). *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. Diyarbakır.
- Sarı, M. (1994). *Gelibolulu Zaîfî Mustafa, Gazâvât-ı Sultân Murâd Hân (Ses Değişimleri, Benzeşmeleri ve Uyumlar)* (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saussure, F. (1998), *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev. B. Vardar), İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Sezer, Ö. (2012). *Çağdaş Oğuz Dialektlerinde Ünsüz Benzeşmeleri* (Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sultanzade, V. (2014). Ses Olaylarının Sınıflandırılması Üzerine (Balkan Türk Ağzıları Malzemesinde. *Beder Journal of Humanities*, 4/2: 42-51.
- Tetik, N. vd. (2016). *Ortaokul Öğretmen Kılavuz Kitabı Türkçe 5. Sınıf* (Editör: Özay Karadağ, Nermin Yazıcı). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, e kitap (ISBN 978-975-11-4139-2).
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Vardar, B. vd. (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi.
- Vural, H. ve Böler, T. (2011). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yılmaz, E. (2014). *Temel Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

<http://www.dildernegi.org.tr>

<http://www.eba.gov.tr>

<http://www.kubbealtiligati.com>

<http://www.morpakampus.com>

<http://www.tdk.gov.tr>

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/25